

BUDA ATTILA

Monostori Imre: Kéve és kereszt

Nap, 2020

Monostori Imre 2020-ban megjelent kötete 1995 és 2019 közötti írásokat tartalmaz, zömmel az utolsó évtizedből. A közreadás gesztusával azonban nem érezte mindet befejezettnek, Csoóri Sándorról szóló tanulmánya például, amint az a kötet végén olvasható leőhelyjegyzékből kiderül, első megfogalmazás. Tovább akarta tehát folytatni ezt a témát, sajnos erre már nem került sor, az Új Forrás egykori szerkesztője, a Kortárs megbecsült munkatársa 2021-ben elhunyt.

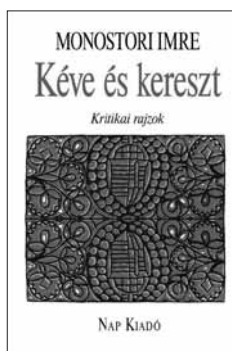
A kötet írásai – ahogy a hátsó kötetstáblán szerzőjük meg is fogalmazza – a személyiségrajzhoz közelítenek, függetlenül attól, hogy terjedelmesebb tanulmányok-e, vagy kritikai jellegű, rövidebb írások. Szabó Dezső áll az egyik póluson, Gyurác Ferenc, Szőnyi Tamás a másikon; a közelmúlt és a jelen szereplői. Módszertani szempontból a szerző itt összegyűjtött íásaiban központi helyet foglal el a recepció vizsgálata. Monostori Imre ebben már korábban is jeleskedett; több kötet tanúskodik a befogadáshoz fűződő affinitásáról. Utolsó hasonló tárgyú, Németh László életművének fogadtatástörténetét feltáró összegzése 2021-ben jelent meg. Ebben a *Kéve és kereszt* címmel közreadott gyűjteményben megfigyelhető egy érdekesen tükröződő, a szerző által is megállapított, „recepció a recepcióra” jelenség – vagy a kritikairás kritikájának a kritikája: Domokos Máttyás írt Németh Lászlóról, Gróh Gáspár Domokos Németh-képeiről, Monostori Imre pedig Gróhról. Most pedig e sorok írója Monostori Imre életében megjelent utolsó kötetéről.

A *Kritikai rajzok* alcímű válogatás írásai sokszempontúak, megállapításai gondolatébresztők. Első részében összefoglaló jellegű, egy-egy témát körüljáró, hosszabb tanulmányok olvashatók, a második részbe inkább bírálat és ismertetés jellegű írások kerültek. Két alkotó szellemi kapcsolatrendszer (Szabó Dezső–Németh László), a népi mozgalom krónikása és egyik előhírnöke (Borbándi Gyula–Jászi Oszkár), az első világháború utáni magyar állam egyik vezető köztestviselőjének (Magyary Zoltán) utazása a sztálini Szovjetunióba, illetve

Supka Magdolna és Féja Géza levelezésének ismertetése jelentik a kötet gerincét. Ezek az írások problémaérzékenyek, s árnyaltan vizsgálják a felvetett témákat. Másfelől Monostori Imre beszámoló – mert beszámolókat, olvasmányélményeket írt, nem szimpla recenziókat – Salamon Konrád könyvéről, amely az 1956. október 23-tól november 4-ig tartó napokról szól, Király István naplójáról, Tamás Attila, Gálfalvi György, Vasy Géza, Gróh Gáspár, Olasz Sándor kötetéről, Nagy Gáspár életművéről, illetve Szőnyi Tamás igen tanulságos és elgondolkodtató forrásközléséről a kádári állambiztonság, valamint az irodalmi élet találkozásairól kiegészítik, magyarázzák a kötet első részében olvasható tanulmányok megállapításait, például a Gyurác Ferenc kötetéről szóló ismertetésében magukba foglalják Monostori Imre liberalizmus- és populizmusfelfogását.

Mind az első, mind a második rész írásainak erőssége, hogy elolvasásuk után gondolataik folytatódnak a befogadóban is. Ezt talán a kötetkezdő íráson lehet bemutatni legjobban. Érdekfeszítő nyomon követni ennek egymásra sorakozó részfejezeteiben, amelyek az időben egymást követő, kölcsönösen egymással foglalkozó, egymásra reagáló kapcsolatot tárják fel, a Németh Lászlóban élő, változó Szabó Dezső-képet, ugyanakkor szembesülni a másik oldallal is, azzal, ahogyan Szabó Dezső reagált Németh László írásaira. A két alkotó elképzelései s ezekkel párhuzamosan Monostori Imre kommentárjai árnyalt bepillantást engednek irodalmi és társadalmi elképzeléseik világába.

Jól mutatja ezt például a katolikus vallás (felekezet) minősítése, amely Szabó Dezső szerint Magyarországon az idegenverűek (germánok, tótok) érdekeit szolgálta, a „mohó”, leigázásra „éhes és ügyes idegen fajok” hódítását. Ezt az 1927-es országos protestáns kongresszus alkalmával írt röpiratában jegyezte meg; vajon ő vagy olvasói észrevettk-e, hogy ezzel visszavonta a magyarság Európába lépni kívánó és a magyarságot Európába befogadó gesztust: elsősorban Szent István ke-

reszténységet felvevő szándékát, amivel nagymértékben hozzájárult az államalapítás sikeréhez? Nem mintha a katolikus felekezetiesség történelme során nem csúszott volna bele egyszer-egyszer a nem katolikus világ megbélyegzésébe, de vajon a kongresszus résztvevőiben tudatosult-e, hogy a magyarság azonosítása a protestantizmussal (a kálvinizmussal), a protestantizmus mint nemzeti önvédelmi reflex a hagyományfelmutatás mellett kirekesztés is, és élesen szemben áll a kereszténység eredeti, minden különbséget befogadó, testvéri szeretetre alapozott felfogásával? Eszébe jutott-e valakinek, hogy a germán és tót nemzetek emlegetése és főleg minősítése nem más, mint bűnbakképzés? Vajon senki nem gondolt arra, hogy a „germánok” és a „tótok” is adtak elmagyarosodott, magyar érzelmű – katolikus és protestáns – állampolgárokat a magyarságnak: talán elég az aradi vértanúkra vagy Petőfire utalni. Igaz, ők Németh László terminológiája szerint csak „jöttmagyarok” voltak, „gyüttmentek”, ahogy néhol vidéken a nem honos idegenekre mondják. Arról nem is beszélve, hogyan lehet egy ezer éve gyakorolt vallás „idegen vérűek” érdekeinek védője, s annak a múlt században négy száz éves hittársa pedig „nemzeti”. Amelynek a gyökerei egyébként német és francia nyelvterületen voltak. De ha így volt, akkor vajon a magyar nemzet is csak a kálvinizmus magyarországi megjelenésével jött volna létre? Vagyis előtte „idegen vérűek” érdekeit szolgáló vallás/felekezet büvöletében élő „pogány” volt? És nem is szükséges neveket említeni, kezdve az Árpád-házi királyokon a sort... A tiszántúli és az erdélyi magyarság körében valóban erősen terjedt és élt a kálvinista protestantizmus, de nem kizárólagosan, vallásgyakorlata egyáltalán nem azt hozta, hogy ne lettek volna református németek, szlovákok vagy éppen cigányok. S a „nemzeti” vallás, amely ezen a két vidéken a többihez képest magas hívőszámmal bírt, a magyarság más lakóterületein kisebbségbe szorult. Monostori Imre árnyaltan tárgyalja ezt a kérdést, rámutatva Szabó Dezső önmagát értelmező kifejtésére is, csak az a baj, hogy hármaskülönbségtétele, amelyekben pontosítja előbbi megállapítását, nem teszi el nem hangzottá a „éhes és ügyes idegen fajok mohó hódításáról” szóló kifejezést. Németh László protestantizmus-fogalma Szabó Dezsőnél közvetlenebb, „egyház nélküli vallásos érzés” volt, s nem másokkal szemben mutatkozott meg vallási azonosságtagdata. Érdekesség ugyanakkor, hogy a Szabó Dezső által a vallásos érzésben egymással szembeállított „mély magyar” és „idegen vérű” fogalmak továbbfejlesztett alkalmazása később Németh Lászlónál is feltűnt.

Mindkét életmű figyelmes olvasása, illetve az előbbi példa közvetve azt is megmutatja, hogy bármennyire magától értetődő egy társadalmi-művelődéspolitikai program, nagyon óvatosan kell bánni azzal a nyelvvel, amelyen ez megfogalmazódik. Különösen akkor szükséges a nyelvi empátia, ha maga a társadalmi valóság nyilvánul meg zaklatott nyelven. Mivel még a spontán társadalmi változások, mint például a városiasodás, az iskolázottsági szint növekedése, egy-egy szakma – napjainkban például az informatikusok – felbukkanása, megerősödése is érdeksérelemmel járhat, fokozottan vigyázni kell a valamilyen céllal, külső erővel végrehajtani kívánt társadalmi változásokkal. Utóbbi bármennyire jogos is, esetleg már hosszabb ideje aktuális, azaz elkésett, mégsem mindegy, hogy milyen közvetítéssel jelenik meg. A szavak türelmetlensége ugyanis csak fokozza és magasabb szintre viszi az ellenállást. A szavakba persze könnyű belekapaszkodni, mást érteni és másként értelmezni, mint az, aki kimondta azokat – mégis mindig a kimondó felelőssége, hogy amit mond, azt hogyan mondja. Nem lehet akármilyen ígéret, főneveket használni, értve azok konnotációs értelmét, főleg akkor nem, ha a beszélő, szándéka szerint, jóvá szeretne tenni valamit. Nem bizonyos szavak tabusítására kell gondolni, hanem a kifejezések összefüggéseire. Türelmetlenségre sem lehet türelmetlenség a válasz, a közbeszéd türelmetlenségéhez nem érdemes csatlakozni, arról nem is beszélve, hogy más a védekező és más a helykereső türelmetlenség. Társadalmi hiányt nem lehet egy létező társadalmi jelenlét azonnali, gyors megszüntetésével orvosolni. Mindemellett egy nemzeti és társadalmi szempontból is támogatandó, régóta aktuális társadalmi-szellemi program nem alapulhat kizárólag az akart szándékokon, a felemelni szándékozottaknak is kívánniuk kell azt. És főleg nem lehet általánosító, a kifogásolt jelenlétet helyére szorító akarat következménye, ahogy Németh László gondolta, mert mi a biztosíték arra, hogy egy későbbi, hasonló akaratnak nem éppen az előző által felemelt társadalmi osztály, réteg lesz a kárvallottja – például visszacsapásból. Egy távlatos, a felemelni kívántban bízó elképzelésnek inkább a mobilitáshoz szükséges szellemi és gazdasági helyzet megteremtésére kell törekedni, attól várni, hogy elősegíti, létrehozza a kívánt helyzetet; vagyis személyes szándékot és nemzeti célt egybeillesztve – nem pedig erőszakkal új teremtenei, amelyben a réginek már nincs helye, az új pedig még nem találja azt (és magát sem). Szabó Dezső *A forradalmas Ady* című írásában így látta: „Kapitalizmus és szabadverseny halál a versenyre képtelen magyarnak, faji túlekedés, halál az

erős gyűlöletre és összetartó szeretetre képtelen, oldott akarátú magyarnak.” Megint az általánosítások – de most tekintsünk el ettől. Felvetődik ugyanis: ha a látélet helyes, azon kellene-e töprengeni, hogyan lehet helyet keresni a „versenyre képtelen” magyarnak, vagy inkább azon, hogy miért ilyen? És

hogyan alkalmazkodhat a változásokhoz, amelyek nem fognak elmaradni senki kedvéért? Tagadhatatlanul nehéz kérdések ezek, de valószínű, hogy Szabó Dezső és Németh László szelleméhez akkor jut közel az olvasó, ha ezekre is megpróbál napjainkban érvényes választ adni.

BARÁTH TIBOR

Zalán Tibor: Reménytelenek

Fekete Sas, 2023

A hangjáték műfaja, annak ellenére, hogy néha ma is belefuthatunk egy-egy jobban sikerült darabba, Magyarországon az előző század végén élte virágkorát. Zalán Tibor és a Fekete Sas Kiadó vállalkozása így legalább két izgalmas kérdést felvet. A *Reménytelenek*ben helyet kapott legfrissebb hangjáték szövege tizenöt évvel ezelőtt készült el, így szinte magától értetődően merül fel a kérdés: releváns-e megjelentetni ma, a techno-kulturális forradalmak után (?), ha körünkben már a könyv is egy leértékelődőben lévő médium, nemhogy a rádiós hangjáték. A kötet tizenegy, keletkezési sorrendben közölt drámai szövegét mégsem nevezhetjük történeti jelentőségűnek csupán, mert az archiváláson túl a kiadás rámutat arra, hogy digitális korszak ide vagy oda, a magas esztétikai értékkel rendelkező művek képesek fennmaradni azáltal, hogy a nagybetűvel értett Emberről közvetítenek. Szinte mindegy, hogy az embert háborús idők formálják, screenagerként nő fel, vagy éppen az antropocén korszak árnyékában alakul ki identitása – gondolkodásának középpontjában saját létezésének rejtélyei állnak. A másik felmerülő kérdés, miszerint egy hangokra íródott színházi darab képes-e működni papíron, a csendes olvasás dacára, éppen ehhez a jellegzetességhez kapcsolódik. Az olvasás kezdetén szkeptikus voltam e tekintetben, de már az első darab meggyőzött, hogy Zalán Tibor játéka el tudnak szakadni eredeti műfaji kötöttségeiktől, autonóm irodalmi szöveggé is megállják a helyüket. Nem mindegyik tökéletes, de színészek nélkül is katartikus élményben részesítik a befogadót, nem egy megérdemelne a vastapsot.

A kötet legerősebb hangjátékai a lélektani drámák közül kerülnek ki, elsősorban az *Anya, te vagy?* és a

címadó *Reménytelenek* érdemel említést ebből a típusból. A legrégebbi, 1983-as darabban egy fiatal férfi vonaton hagyná el szülőhazáját, ám a szerelvény a határon rostokol. E szimbolikus helyszínen eltöpreng traumákkal terhes életén, meghasonlásokkal telített belső monológja adja a dráma szövegét. Habár a szerző három szereplőt nevez meg, az instrukciók kulcsot adnak az interpretációhoz: „a rendezőnek tisztában kell lennie azzal, hogy az egész leírt szöveg a fiú gondolataiban jelenik meg [...] az anya nem létezik, a kisfiú szövegei pedig átítatódnak a felnőtt férfi összefüggéseket kereső tapasztalataival”. Refrénszerűen tér vissza a címbe emelt kérdés, mindig egy-egy gyorsuló, impulzívabbá, néhol szinte hisztérikussá váló gondolatfutam lezárásaként, ám a felcsattanó kérdés egyszersmind hangulati csúcspontot és értelmezési választat is jelöl. Az „Anya, te vagy?” mondat kétféle módon értelmezhető a színdarabon belül. Egyrészt visszhangzik benne a magára hagyott gyermek, aki az ajtónyitást hallva bizonytalanul firtatja, ki lépett a házba, szobájába: „Anya, te vagy [az]?” – másrészt a férfi kétségeit halljuk benne: „Anya, te vagy [a valóságban / számomra is]?” A dráma szerkezete az állandó fokozásra épít, minden „jelenet” egy feszültséggel telített pontban összpontosul, majd a szöveg visszavesz a tempóból, és újrarendül az ördögi kör. Halk vádakkból épülnek fel traumatikus események, a kisfiú érzelmekkel tölti fel a monológot, majd kulcs fordul a zárban, „Anya, te vagy?”, majd a kisfiú és a férfi újból egyedül marad. A főszereplő szempontjából jobb így: viszonyuk a mérgező kapcsolatok mintaképe, egymás démonjaiként lépnek színre, legnagyobb félelmeiket kény-

telenek átélni a beszélgetés alatt. Az anyára és (kis) fiúra egyaránt illik a könyv legerősebb drámájának címe. A *Reménytelenek* már a szerzői előszót követően izgalmasnak ígérkezik. Az időben visszafelé haladó, egy gyilkossági ügy nyomozására épülő hangjáték a balladai homály szándékos kiaknázásával operál elsősorban. „Nem akarom, hogy egyértelműen kiderüljön, az apa, a családi másodvonalba degradálódott férj teszi-e el láb alól tulajdon gyereket” – olvasható a szerzői tézis. Finoman fonódik egybe a férfi bűnösségét feltételező vádbeszéd (a nyomozó és a feleség szájából érkezvén) a férfi néhol irreálisba hajló tudatfolyamával, ami a férj ártatlanságát és a gyilkosság előkészületeit *egyaránt* ismertetheti. Visszatérő kép gondolataiban a kezét segítségért nyújtó kislány, aki a vízből, a föld alól kéri az apai segítséget, de megmenekülése – mint ahogy egy vitából kiderül – a házasság fennmaradásának esélyeivel egyenlő. Szinte nulla. Kettős halál, apáé és lányáé egyszerre: „olyan, mintha én haltam volna meg. Vajon ez a büntetésem valamiért? Lehet, hogy ő én voltam háromévesen. Háromévesen, ártatlanul, nemtelenül, szökén, kékeszöld szemmel.”

Nagyjából hasonló színvonalat képviselnek az illetlen szerelem drámái, amelyek közül *A gyöngyház fénye* és a *Front* emelkedik ki. Előbbi egy olyan hangjáték, amelynek lejátszását az aktuális politikai közegben nem engedélyezték erkölcsi okokból, így olyan szűz szöveg, amit a művészszerető közönség mindeddig nem hallhatott. A darabban fiatal lányok és érett nők beszélgetnek szexualitásukról, illetve a férfiak jelleméről – egyszerűen: csalódásaikról. „Nem kellett neki több belőled, mint amennyit elvett. Ó, csak az első együttlétek fontosak! Az új hús illata, az új harapások [...] Még, még, még! – hát így fogysz ki szép lassan magadból.” A szerző ambivalens érzelmeket domborít ki a nők vitája alatt, egyszerre hajtja őket ugyanis a rezignált lemondás és a vágyakozás. Úgy érzem, a szerelemről való gondolkodás horizontja kitárul a hangjáték során, így nem tűnik problémásnak a szerzői intenció transzparenciája. Köszönhető ez főként annak, hogy a darab színtere – amire a szereplők is többször kitérnek – megfoghatatlan, ugyanúgy a semmiben lebegünk, akárcsak Sartre *Zárt tárgyalásában*, és kíméletlenül haladunk a darab premisszája felé, ami ez esetben, átfogalmazva kissé a francia elődöt, így szól: „a férfi a nő börtöne”. Bár a *Front* a szerelem egészen más felfogását járja körül, mégis találunk hasonlóságot: mindkét darabban nyíltan vállalják fel a karakterek testi örömeiket és a szerelemről vallott nézeteiket. Ám a *Front* egy tanár és egy diák között létrejött viszony történetét meséli

el, és mindarról szól, ami ezt körülveszi: tantestületi ülésekről, bullyingról, családi életéről. A dráma értékét mégis az adja, megítélésem szerint legalábbis, hogy az alapvetően kényes témát moralizáló szándéktól mentesen próbálja elének állítani, nem hoz (és nem sugall) ítéletet, minden karakter nézőpontjának érvényt szerez. Az igazgató fenyegetései, a tanári kar elhatárolódása, a feleség megvetése, a tanár őszinte szerelem iránti vágya, a fiatal lány öntelt és felelőtlen viselkedése – a maguk szintjén mind védhetők. A dráma ereje abban rejlik, hogy megbélyegzés helyett (miközben pontos képet ad a probléma társadalmi megítéléséről) inkább azt a kérdést teszi fel: van-e joga ítéletet hoznia bárkinek is, eldöntenie, melyik a végső igazság? A keserű tanulság az, hogy hamarabb vernek agyon valakit, mint hogy ez a kérdés eldőlhetne...

A jó premissza nem más, mint a színdarab szinopszisa dióhéjban, ragadja meg Egri Lajos nagy hatású könyvében, mi teszi halhatatlanná a drámákat (és ezen túl minden történetmesélő szöveget). Elméletének másik kardinális pontja a háromdimenziós karakterek kidolgozását írja elő. Úgy érzem, hogy Zalán transzcendensbe hajló hangjátékai azért nem működnek jól, mert a premisszát és a karakterek modelljét másként képzelem el. E darabok alapkonceptiói ígéretesnek tűnnek, de rendre félresiklanak a dráma előrehaladtával. A *Hagyd magára a Napot* egy intim beszélgetést rögzít, a női és férfi résztvevőt különböző oldalról kell hallanunk az előszói utasítás szerint, ami hatásos is lehetne – de dramaturgiai szempontból nincs tetőpont, szinte nincs cselekmény, a párbeszéd pedig elfáradnak. Az *Amíg szeretsz* hangulatát az elmúlás melankóliája hatja át, de lényegében fogódzó nélkül marad az olvasó (feltételezhető ugyanakkor, hogy a színészi játék esetleg képes lett volna működtetni a színdarabot). Zalán művészetére az egzisztencializmus, főleg Sartre, nagy hatást gyakorolt, a francia író és filozófus szabadságról vallott nézetei legalábbis rokoníthatók a *Szavak, kék alkony, szavak* vagy a *Ne lőj a fecskére!* című hangjátékokban a rabság fogalmával. Az előbbi középpontjában a *semmi* áll, és egy olyan hibrid karakter, ami egy archaikus mítoszról is előléphetett volna, plasztikusan ábrázolva, mit érthetünk a „homo homini lupus est” szóláson. Utóbbi egy bohózatként induló létradráma, amelyben a főszereplőt kizsákmányolják és abszurd logika alapján fogva tartják, ám a valódi vesztesége ön maga: lassan semmivé foszlik róla mindaz, ami addig identitását meghatározta. Bár a két hangjáték a fabula alapján izgalmasnak ígérkezhet, túlságosan absztrakttá válnak, ami – véleményem szerint – a dráma műfajában könnyedén disszonánssá vál-

hat, és tompíthatja a befogadó esztétikai élményét. Legalábbis szövegirodalomként, színészek és előadás nélkül nehéz utat találnunk hozzájuk.

Ezek alapján azt sejtethetjük, hogy a történelmi színjátékokra jellemző metafikciós vonás is inkább árt, mint használ, ez azonban éppen fordítva igaz. „Úgy írtad át, ahogy kértelek rá?” – teszi fel a kérdést *A vak* című dráma főszereplője Vak Béla krónikásának. Az egész színdarab akörül forog, hogyan íródik a történelem, miként lesz két történetből, amelyek igazságtartalma eleve bizonytalan, egy olyan hitelesnek kikiáltott szöveg, amit majd Történelemnek neveznek. A király büntudata és öncsalása miatt egyre komikusabb történet kerekedik, mindjobban torzíva a megtörtént eseményeket, és megkérdőjelezve a fennálló uralom legitim mivoltát. A másik két, e körbe sorolható hangjáték kevésbé szórakoztató. Az *AnyÁtokföldje* parttalanul árad, a tipizált szereplők (olyan emberek, akikkel a történelem során mindig találkozhatunk) fő konfliktusa az, hogy a saját érdekeiket védve civakodnak, míg a rendező és az író a mű irodalmiságára reflektálnak mint szereplők. Ez olykor szerencsétlen formában tárul eléink: „szabadna érdeklődnöm, mi a lófasz lesz az igényléssel, ha az író úr a műsoridőt monológózással megint el...” *A Vereség-képek* szín-

tén metafikciós keretre épít, itt már Zalán Tibor neve el is hangzik, majd az ígéretes kezdés után a szabadságharc focimeccsként való közvetítése olvasható, ami, annak ellenére, hogy a szerző humorosnak szánta, nehezen bírt mosolyra. Egyértelműen érezni, hogy ezek kísérleti jellegű darabok, kiadásuk indokolt, ha azt vesszük tekintetbe, milyen széles spektrumát mutatják be Zalán hangjátékainak, más aspektusból viszont egyenetlenné teszik a kötet esztétikai színvonalát.

Pedig a *Reménytelenek* több olyan hangjátékot is tartalmaz, amely – a világosan kifejtett és konzekvensen követett premissza révén, illetve a pontos karakterrajzok (és tegyük hozzá: a szerzői világ egyedisége) által – kivételes irodalmi rangra emelkedik. Nem vitás, a szerző maga is megjegyzi, hogy a hangjátékok nélkül szerényebb drámaírói tevékenységet fejthetett volna ki, életműve is egészen máshogy alakult volna, sőt, művészi fejlődésére is nagy hatással voltak ezek a darabok. Hangjátékai nemcsak saját művészetébe engednek betekintést, hanem ízelítőt adnak egy olyan rádiós irodalmi műfajból, ami nagyfokú hasonlósága ellenére mégis egészen máshogy működik, mint a színházi darabok, és ami félig már a múlt homályába veszett.

OLÁHNÉ KISPÁL ANITA

Lövétei Lázár László: Zákeus fügefája

Kalligram–Bookart, 2023

Tövestől csavarja ki a hitét kereső ember példázát, Zákeus fügefáját Lövétei Lázár László idén megjelent kötetében. Úgy formálja át a mottóul használt Lukács-evangéliumi parabolát, hogy darabjaira aprítja és oldalhajításoktól sem mentesen újranöveszti a vonatkozó igerészt. Noha a könyv címe *Zákeus fügefája*, nem a jerikói fővámszedő alakja áll a fókuszban, még csak nem is a fa, de valóban az eredetihez hasonló példabeszédet, valamint annak magyarázatát lehet összeolvasni a közölt szövegekből. A hátsó borítón olvasható önértelemző leírás szerint a kötet tétje nem feltétlenül a keresés, inkább az, hogy képes-e az ember hitének megélése folyamán egy sztoikus, belenyugvó állapotot elérni. Megelégedni abban, hogy örök keresésben marad, tudva, hogy ez a számára elérhető hit legteljesebb módja.

A néhány keltezett vers arról tanúskodik, hogy 2019 adventjétől 2021. március elejéig, az istenfiú születésétől pünkösdig, a mennybemenetel utáni vigasztaló ajándékig íródtak a szövegek, bár Lövétei egy interjúban arról beszélt, hogy miként a *Feketemunka* (2021), úgy a tárgyalt kötet verseinek gyökerei is régre nyúlnak vissza. Ha csak érintőlegesen is, visszaköszön a természethez, faluhoz való viszonyulás kérdése, amely a *Zöld* (2011) meghatározó problematikája volt. Leghangsúlyosabban a *Halotti beszéd* címűben. „Miért nem hagyom a falut annak, / Akinek tényleg kell?” Az eddig szinte kötetről kötetre, mind témában, mind poétikai megoldások téren megújuló líra a *Feketemunka* (2021) kísérletezésével párhuzamosan mintha elkezdett volna visszatekinteni és az eddigi diverzitásból meríteni. Az életmű sokfelé szerteágazó darabjaiból a *Zákeus*

fügefájában kiemelődött a vallás újra megtalált és megoldandó kérdése, amelyet először a *Két szék között* (2005) kezdett megfogalmazni. A kötet utolsó részében erre az időszakra referenciális utalás is van: „Hogy igen, 29 éves koromban műtöttek már rákkal.”

A verseskönyv nemcsak az életművön belül, hanem azon kívül is keresi csíráit. Ferenczes István költészetét jelöli ki egyik fő vonatkozási pontjaként az ajánlásban, egyúttal megköszönve a tőle kapott *Bibliát*. Forrásanyagát emellett a szerző, rá jellemző módon, több helyen szövegszinten is jelöli mottókkal és idézetekkel. A bibliai idézetek aránya a legnagyobb és legfajsúlyosabb, de a *Filantrópia, avagy régi újsághírek nyersfordításai* címűben például az internetről veszi mottóját, és két vershez is Bruegel képeit evokálja. Lövetei egyik nyilatkozatában említi, hogy a kanonizált és apokrif vallási szövegek mellett használt történeti forrásokat (Flavius, Plutarkhosz), és párbeszédbe lépett hasonló bibliai szöveghelyeket feldolgozó szerzőkkel (Mészöly, Kazantzakis, Auden) és más, az ókorban játszódó irodalmi munkákkal is (*Iliász*). A képzőművészet (vizualitás) és a mindennapok szóbeliségének beemelése a kultúra több területét igyekszik átfogni a kötet világábrázolása. Ennek azért lehet jelentősége, mert a hit értelmezése ebben a könyvben a kulturált emberen keresztül szűrődik át. A hit megélésének nehézségét a vele szemben könnyebben megtapasztalható anyagi világ bemutatása domborítja ki.

A kereső, kutató attitűd szerkezeti szinten is megmutatkozik. Öt-öt favers fogja keretbe a középső ciklust, amely 29 költeményt tartalmaz. Ezek folytatólagosan, egymást kiegészítve, több szemszögből, közvetve beszélnek el Zákeus történetét. Az elbeszélő személye legtöbbször egy Tektón nevű hellén adósrabszolga, Zákeus szolgája vagy az ő ismerősei, mint az *Isten születik* című versben, ahol Arisztophanész beszél, de a fügefa és egy fejsze is szót kap, előbbi *A fügefa válasza Tektónnak*, utóbbi a *Fejsze-komment* címűben. Zákeus mindössze hat versben tesz valamilyen megnyilatkozást. A fák látszólag szimbolikus szerepbe helyezkednek. Leginkább a „nem látja a fától az erdőt” szólás kifordítása mutatkozik meg ebben a vegyes társításban. Ám a több fajta (vörösfenyő, nyír, kőris, cédrus, tövis, balzsamfa) és közöttük/középen a füge – Tektón története általi – sokszori szerepeltetése nem jelenti azt, hogy a kötet közelítene a biopoétikai irányzat felé, inkább a felcserélhetőséget hivatott jelezni.

A záró vers szerint: „Várjunk hát türelemmel holnaputánig, / S errefelé is / Lesz fügefánk. // De ha mégsem: / Megteszi bármilyen falevél:”. Tektón, a Zákeus helyett középpontba léptetett figura, a hellenisztikus kultúra tipizált alakja is ezt a helyettesíthetőséget erősíti. A középső verscsoportban, a tulajdonképpeni példabeszéd parafrázisban a keresés az átírt történet témáján és az elbeszélő változtatásán felül a formák változatossága szintjén és hangzásbeli sokféleségben is megmutatkozik.

Található benne enciklopédikus leírás (*A fügefa Európában*), episztola (*Levél Gadarába*) és minikomédia is (*Isten születik*). Időmértékes verselésű (*Zákeus kérése, Vacsora Zákeusnál*) és szabad vers (*Tektón Ámos próféta könyvéből olvas fel*) éppúgy, mint ütemhangsúlyos (*Tektón rigmus-tervezete egy emléktáblához*).

A közölt szövegek a formai sokféleséggel azzal játszanak, hogy milyen módon lehetséges a látni és tapasztalni vágyott Istenről beszélni. A kötet

első és középső részének verseiben a humor és az irónia társítása a Löveteitől megszokott mértékben van jelen. Ez a versek legtöbbször derűssé oldja, viszont például a fentebb már említett fejsze-vers funkciója a humoros replikában ki is merül. A *Biblia*- és az *Iliász*-idézetek sorába ékelt, antik szereplők szájába adott köznapi, mai szavak azonban egészen új értelmet adnak a keresztény értelemben vett „boldog” jelzőnek. „Nem is értem / Jeruzsálem / Lazaságát / Ez irányban, // De a belvár / Szalonok már / Kinyomozták, / Ki az apja”. Ez egyszerre erénye és negatívuma is lehet a könyvnek. Egyrészt a könnyedebb versekben kevésbé tud érvényesülni a láttatni kívánt hitbeli bizonytalanság, mint a kötet komolyabb darabjaiban. Másrészt a nyelvi regiszterek párhuzamos használata feszültséget növelő, idősíkokat eltávolító hatása miatt jól kidomborodnak a korábbi és mai korok kultúráinak párhuzamba állítható visszasságai. Ilyen az *Egy pénzürmére* is, amelyben az egydolláros két oldala, a szabadság és a gyarmatosítás azonos anyagon, felületen szerepel. Lövetei – eddigi poétikáját figyelembe véve, tőle nem szokatlan módon – olykor trágár kifejezéseket is használ. Ezek helyét és arányát például a lelki szegénység leírása esetében, leleplezve a kulturált ember állati természetét, jó érzékkel találja el. A *Majomszózat* bűnbeesés utáni nyelve: „Úristen, miket hordok itt össze, mi az, hogy »kurva« ... ki érti / ebben a Kertben a Te szavadat, Uram?” Ugyanebben a versben az is megfigyelhető, hogy mely esetben ér el nagyobb hatást ennek a regisz-

ternek a kihagyásával. „egy ilyen jóképű ménnel még én is / Szívesen bűnbe esnék... Bűnbe esnék... Bűn... Mi is az.”

A keretként szolgáló versek alanyibbak, bennük a középső Zákeus–Tektón történetből csak a fa/fák és a belső istenkép megértésének, feltárásának vágya van jelen. A keretes részek első olvasásra kiesnek a játékból, csak a mottóul használt bibliai allúzió tartja bent azokat; a mottók hiányában nem igazán férnének bele a szorosan értett Zákeus-konceptióba, azonban a kötet mondanivalója ezáltal tud érvényt szerezni. A váltakozó szerephelyzetekből kilépve talál rá a versbeszélő, kilépve a rengetegből, az alanyiség és helyenként a confessio hangjára. „Nem hogy eltakarni a bűnt!, hanem / Direkt fűgefás lobogó alatt / Hajózni esővizeken, hogy értse az Isten: / »Mégbántuk, Uram«”. A kötet végére az általános hellén (egyetemesnek, globálisnak tekintethető?) többségi kultúrában szocializált embertől eljutunk a referencialitással együtt az egyénig. Az egyén által, hihetően önazonos, nem megnyugtató, de szükségszerű válasz megfogalmazásáig. „Sok darab élete volt... / Él, hiszen élnie kell: /

Várja a hinni valót” – állítja a *Születésnapomra*. A hangnembeli váltás – azáltal, hogy már nem Tektón, az egész zsidó–keresztény kultúra szócsöve beszél – megtöri az elbeszélés lendületét, véget vet a beékelt történetnek. Egyúttal a szerző, azzal, hogy levedli Tektón–Zákeus álarcát, szerepét, hangsúlyosabban irányítja az olvasó figyelmét a kifejezni kívánt belső feszültségre: a hit tökéletlenségének belátására és arra, hogy a vallás rítusai bár egyetemes és közösségi tevékenységek, a hit leginkább egy bensőséges lelkiállapotban tud igazán működni. Ez az önmagában közhelyesnek is hatható problematika a költői megoldások sokfélesége révén egyedi belátásokat/felismeréseket is sarjadhatsz az olvasókban.

Lövétei Lázár László ebben a verseskötényében is meggyőzi a közönséget arról, hogy nincs híján a mesterségbeli tudásnak, és ami még fontosabb, arról is, hogy költészetének legújabb darabját, minden derűtlenségével és oldalhajtságával, érdemes komolyan venni és ismerni, valamint az is leszűrődni látszik, hogy eddigi pályájának mely témái dolgoznak benne még ma is termékenyen.

KUZMA GRÉTA

„Nézzd a' Magyar!”

Tanulmányok Kazinczy Ferenc Tübingai pályaművéről

Reciti, 2022

Az 1808-ban Tübingenben kiírt pályázatra a pályázóknak három fő kérdésre kellett választ találniuk. Az első arra vonatkozott, hogy a magyar nyelv hivatalossá tétele sértené-e, és ha igen, milyen mértékben a Magyar Királyság területén élő nemzetiiségek jogait. A második kérdés arra kereste a választ, alkalmas-e a magyar nyelv arra, hogy az ország hivatalos nyelvvé váljon a latin és a német ellenében. A harmadik kérdés az esetleges jóváhagyás következményeire vonatkozik, amelynek értelmében a pályázóknak fel kellett vázolniuk a döntés lehetséges pozitív és negatív forgatókönyveit politikai, kereskedelmi és tudományos szempontból. A pályázat győztesének kihirdetésére végül sosem került sor, de a magyar irodalom- és kultúrtörténet szempontjából a legjelentősebb munka Kazinczy Ferenc (1759–1831) nevéhez köthető, aki *Tübingai pályamű* (1808) című dolgozatában a ma-

gyar nyelv ügye, hivatalossá tétele mellett foglalt állást. Kazinczy ezen vállalkozása azért is érdemel kiemelt figyelmet, mert benne következetesen érvel a magyar nyelv létjogosultsága mellett, logikusan felépített gondolatok mentén bizonyítja hivatalossá tételének szükségességét. Kazinczy nyelvújítói munkásságának, a magyar nyelv ügyéért tett fáradozásainak egyik legjelentősebb dokumentuma pályaműve, amelyet az évtizedek során többen több szempont alapján vizsgáltak már, ilyen például Ajkay Alinka 2018-ban megjelent *„Inkább magyarul”*. Az *1808-as tübingeni pályázat és a magyar nyelv ügye* című könyve, amely minden eddiginél alaposabban járja körül a témát, és értékes forrásként szolgál a *„Nézzd a' Magyar!”* című tanulmánygyűjteménynek is. A jelen kötet célja a már ismert elemek új nézőpontú megközelítése, valamint a korábban nem vizsgált témák elemzése.

A pályamű vizsgálatát középpontba állító konferenciát 2021. november 30-án tartották a HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet XIX. Századi Osztályának szervezésében, amelyen Kazinczy művének és részleteinek új szempontú kutatási eredményeit prezentálták az előadók. A konferenciához kapcsolódó kötet Kiss Margit szerkesztésében, 2022-ben jelent meg a Reciti Kiadó gondozásában. A mű a HUN-REN BTK ITI XIX. Századi Osztálya *Hagyományfrissítés* elnevezésű könyvsorozatának hetedik megjelent kötete. E könyvsorozat célja olyan 19. századi magyar irodalmi szövegek vizsgálata és feldolgozása, amelyek hatása napjainkig is érzékelhető, a jelenkori önértelmezés alapszövegeivé váltak, illetve akár a kánonon kívülről hozzájárultak a hagyomány alakulásához. E hagyományfrissítési törekvésbe kapcsolódik be a Kazinczy tübingai pályaművét új perspektívák mentén megközelítő kötet, amelyben a tanulmányok szerzői irodalomtörténeti, irodalomelméleti, filológiai, politikai, társadalomtörténeti és a nyelvhasználat kérdéseinek szempontjai szerint közelítik meg Kazinczy művét, a 18–19. század nyelvpolitikai eseményeit és a felmerülő kérdéseket.

A kötet szerkesztésében Kiss Margit mellett többek között közreműködött a könyvsorozat szerkesztője, Főríz Gergely, valamint Káli Anita, Sarankó Márta, Szarka Szilvia és Szilágyi Emőke Rita is. A könyv jól szerkesztett, logikus felépítésének köszönhetően az olvasó nemcsak a tanulmányok végkövetkeztetéseivel gazdagodhat, hanem betekintést nyerhet a konferencia menetébe. A kötetnek köszönhetően a Kazinczy művéhez és korához kapcsolódó új vizsgálati eredményeket ismerheti meg az olvasó. A *Bevezetőben* Kiss Margit kitér arra, miért éppen a *Tübingai pályaműre* kíván fókuszálni a kötet, hogyan kapcsolódik az irodalmi hagyományba Kazinczy alkotása, valamint milyen innovatív, a hagyományfrissítést célzó megközelítések segítették a vizsgálódásokat a magyar nyelv ügyére összpontosító mű kapcsán.

A kötetben az olvasó megismerkedhet a 18. századi magyar rendiségnek az országfogalomhoz és a közjogi helyzetéhez való viszonyulásával, illetve a hangsúlyok eltolódásával, amelynek következtében elkülönülni látszott a király és az ország szolgálata, miközben alapvető fontosságúvá vált a rendi diskurzusban a magyar ősi alkotmány megléte és a nemzet mint eszme feltűnése – elemzi részletesen Szijártó M. István. A *Tübingai pályamű* nyelvpolitikai vizsgálata Daniela Haarmantól újabb értelmezési módot kínál nemcsak Kazinczy írása, hanem a korszak és a térség nyelvpolitikai feltérképezése szempontjából is. Ennek következtében az olvasó képet kaphat a latin, a német és a magyar

nyelvek állapotáról a 18–19. századi Magyarországon, a bécsi udvar hozzáállásáról és intézkedéseiről, valamint Kazinczy véleményéről a bécsi nyelvpolitika és a jövőbeni lehetőségek és tervek kapcsán. Nagy Noémi tanulmánya, a neoabszolutizmus előtti magyar nyelvi szuverenitási tervek és a magyar államnyelv bevezetésére fókuszálva szintén új megközelítésből vizsgálja a korszakot és a magyar nyelvvel kapcsolatos, legitimáló törekvéseket. A magyar nyelv pártját fogó korabeli közszereplők dilemmáját ismerhetjük meg, miszerint a magyar nyelv hivatalos nyelvként való bevezetésének, elfogadtatásának nem szabadna erőszakos módon végbemennie, s figyelembe kellene venni a nemzetiségek jogigényeit is. További fontos elem a katonaság nyelvére való kitérés, valamint a korabeli oktatás és a magyar nyelv helyzetének kapcsolata

A 1830-as évek magyarosítási törekvéseinek részletei is megismerhetők a kötetben. Völgyesi Orsolya több vármegye magyarosítási tendenciáinak részletes bemutatására vállalkozik. Mindez, a közéleti országgyűlési részletek és idézetek mellett, azért is nagyon érdekes, mert betekintést enged a nemzetiségek sérelmeibe, a folyamat nehézségeibe az 1830-as évek első felében, abba, miként jelölik meg a korabeli értekezések az oktatást és az egyházat a magyar nyelv terjesztésének fontos közvetítőiként. Az olvasó mindemellett a magyarosításra adott reakciókat is megismerheti

A *Tübingai pályamű* a magyar irodalomtörténet hagyománya szempontjából is igen fontos, ennek mentén vizsgálja Szilágyi Márton a szubjektív érdekűvé tett korszakképzést Kazinczy kapcsolódó munkájában. A tanulmányban a *Fogságom naplója* című írással veti össze a vizsgált pályaművet, s a szövegek egyezései mentén bizonyítja az utóbbi munka személyes vonatkozásait. Kazinczy ugyanis saját életéből vett példákön, ismereteken, tapasztalatokon keresztül értelmezi művében a magyar irodalomtörténet alakulását, benne saját munkásságát is elhelyezve. Mindez például azt is jelenti, hogy az öt megelőző irodalomtörténeti korszakot pályája előzményeként jelöli meg. Szilágyi Márton tanulmánya összefoglalásában arra a következtetésre jut, hogy Kazinczy munkája irodalomtörténeti szempontból igazodik a kor gyakorlatához, ugyanis a magyar irodalom történetét összefoglaló korabeli munkák, írások, bár törekedtek a szakszerűsége, erőteljesen alanyi érdekeltségű szövegek voltak, amelyek nem tagadták azt a ténytet, hogy az elmondottnak maga a szerző is részese, szereplője. Kazinczy pályaműve is ebbe a sorba illeszthető be.

A pályamű filológiai vizsgálatára is található példa a könyvben: Hegedüs Béla azt vizsgálta, Ka-

zinczy miként rendezte át, csoportosította a pályázatban kiírt kérdések sorrendjét. Emellett a széphalmi mester érvrendszere is megismerhető a magyar nyelv használata mellett, ezen belül találhatunk bizonyításra nem szoruló (amelyekből kiderül, hogy Kazinczy számára a *magyar* és a *hazafi* fogalmak egymás szinonimáinak tekinthetők), jogi, közrendi-teológiai és történelmi érveket is. Emellett fontos kiemelni, hogy a magyar nyelv nemcsak mint a nemzet jele vagy mint eszköz, hanem együtt értelmezendők, élő nyelvi volta és folyamatos fejlődése szintén hivatalossá tételének szükségességét erősítik a holt nyelvnek számító latinnal szemben.

A kötetben Tóth Orsolya tanulmánya arra világít rá, hogy milyen történelmi tapasztalatokra hagyatkozva határozta meg Kazinczy a magyar irodalom és kultúra fejlődését, ideális alakulását, meghatározva mind a követendő, mind az ellenpéldák halmazát, más nemzeteket (főként a németeket), egykori idegen és magyarországi uralkodókat, történelmi eseményeket (pl. háborúkat) hozva fel példaként.

Kazinczy művének bizonyos magyar nyelvű részei hiányosak, töredékesek, másrészt régóta fennálló gyanú, hogy egyes részeket nem ő írt. A kötetből az is kiderül, hogy valószínűsíthetően a másik szerző, a német részletek fordítója nem Szemere Pál, hanem Kazinczy Gábor lehetett. Kiss Margit, a tanulmány szerzője alapos elemzéssel bizonyítja állításait, többek között táblázatos formában ismerteti az akadémiai kéziratban belül a német és magyar nyelvű részek összehasonlítását, valamint a különböző kézírások eltéréseinek bemutatását, illetve a négy magyar nyelvű szövegváltozat (az akadémiai; az Erdélyi Múzeumban megjelent; a debreceni; a Kis János szövegközlése önéletírásának B-toldalékában található változat) hasonlóságait és eltéréseit. Mindezen túl a szerző a szókészlettant és a nyelvhasználatot érintő elemzéseknek is alávetette a művet.

Kazinczy kortársa, Kölcsey Ferenc a tübingai pályáírás harmadik részéből vett jelentős részletet jegyzetelt ki, amely a magyar nyelvi műveltség korabeli állapotára vonatkozó kérdést válaszolja meg, s amely forrásként szolgál Kölcseynek, aki a nyelv képezhetőségét, „képezékenységét”, vagyis a (magyar) nyelv természetének lényegét kívánja bizonyítani, alátámasztani. Onder Csaba, az EKKE Irodalomtudományi Tanszékének kutatóprofesszora tanulmányának további érdekessége, hogy mellékletben közli Kölcsey szövegkritikai jegyzetekkel ellátott másolatát.

A kötet utolsóként Ajkay Alinka tanulmányát közli, aki a Kazinczy melletti többi hús tübingai pályázóhoz köthető adatokat, eredményeket elemzi. Ez azért is jelentős, mert nemcsak megismerhetjük név szerint (vagy álnévük alapján) a többi pályázót, de értékes információkhoz juthatunk életükkel, iskoláikkal, lakhelyükkel, foglalkozásukkal kapcsolatban is. A szerző emellett pontos adatokat ad a pályázók felekezeti megosztottságáról, származásáról is, valamint hogy milyen nyelven (latin vagy német) adták be munkáikat, és milyen nyelvet preferáltak volna az ország hivatalos nyelveként (latin, német vagy magyar). Mindemellett jelentős eredmény, hogy kiderül, a pályázók egy része az egyik legkorábbi irodalmi-tudományos társasághoz köthető, amely Szkálnokon jött létre Solennia néven. Ajkay Alinka megállapítása alapján e társaságot a tübingai pályázat hívhatta életre. A társaságnak sokan tagjai lettek, s irodalmi üléseik is rendszeresek voltak, a tagok előtt felolvasott művek a következő évben nyomtatásban is megjelentek négy nyelven (latin, német, szlovák, magyar). A társaság egyik alapító tagja, Holko Mátyás szintén benyújtotta munkáját a tübingai pályázatra. Ugyan művéről nem sokat tudni, de Ajkay más, a Solenniában megjelenő írásai alapján képet alkotott Holko nézeteiről, amelyeket latin eredetiben is közöl a tanulmányban. Eszerint Holko egyik legjelentősebb fogalma a *Hungarismus*, amely a kényszerített magyarosítás ellenében fogalmazódik meg, s a magyarságtudatot a lelkületben, az ősökhez méltó hazaszeretetben határozza meg.

A tanulmányok stílusa végig befogadható, olvasmányos. A kötet érthető és logikusan felépített módon vezeti végig az olvasót a hipotézisek megfogalmazásán és a feltáró munkák, elemzések megkezdésén át a következtetések levonásáig. A témával vagy a tudományterületekkel behatóbban foglalkozó olvasók, kutatók számára a kötet anyaga segítség lehet új kérdések megfogalmazásában, s ezzel a tudományos párbeszédet tovább gazdagíthatja. A szakemberek is több ponton utalnak a jövőbeni kutatási lehetőségekre, ilyen például a *Tübingai pályamű* német nyelvű kézirat szövegének vagy a fennmaradt kéziratvariánsok keletkezés- és alakulástörténetének átfogó tanulmányozása. Emellett a kötetben megismerhető számos, a pályaműhöz kapcsolódó, kevésbé ismert szövegrészlet eredeti (latin vagy német) és magyar nyelven is, amely a jövőbeni kutatások további értékes forrásául szolgálhat.

Közös nevező

a Kortárs Online új podcast-műsora

Meghallgatható
Spotify-on, YouTube-on, Apple Podcaston
és Soundcloudon

„Nagymamánk egyszer egy sapkát kötött Dezsőnek,
aki annyira örült neki, hogy aztán mindig azt kapott –
innen vannak Dezső sapkái.”

Közös nevező 2. – Tandori 85

Beszélgetés Tandori Dezső örököseivel

„Véleményem szerint a *Bors Örmester* volt az a pillanat,
amikor a populáris zenét a Beatles együttes olyan
szintre emelte, hogy már együtt lehetett említeni őket
a világtörténelem legnagyobb művészeivel.”

Közös nevező 4. – Út az *Abbey Road*ig
A Beatles-jelenség a KO Közös nevezőben

„A haditudósítóknak a politikai vezetés szerint
az lett volna a szerepe, hogy a háború mélységét
és magasságát mutassák a hátország felé, azonban ők
a véres valóságot megragadva a háború
értelmetlenségét közvetítették.”

Közös nevező 5. – Ecsettel és ceruzával a háborúról

